

Solukhumbu Multiple Campus Research Journal

[Yearly Peer Reviewed Journal]

ISSN: 2362-1400

Year 5, Volume 5, Issue 1, Dec. 2023

Solukhumbu Multiple Campus Research Development and Management Committee

गोलघरको सन्देश : वर्गद्वन्द्वको प्रतिविम्ब

सहप्रा.डा. जीवलाल बस्याल

Article History : Submitted 16 Sept. 2023; Reviewed 13 Oct. 2023; Accepted 15 Dec. 2023

Author : Dr. Jiblal Basyal Email: jiblalbasyal@gmail.com

लेखसार

माक्सैली साहित्यशास्त्रमा स्थापित वर्गद्वन्द्वको अवधारणाका आधारमा प्रश्रितको 'गोलघरको सन्देश'मा प्रतिविम्बित सङ्घर्षको विश्लेषणमा लेख केन्द्रित रहेको छ। वर्गद्वन्द्वको माक्सैली अवधारणालाई स्पष्ट गर्न, वर्ग सङ्घर्षका भेदहरूलाई पहिल्याउन, कृतिमा प्रतिविम्बित नेपाली समाजको वर्ग विश्लेषण पहिचान गर्न र समाजमा रहेका वर्गद्वन्द्वका विविध स्वरूपलाई स्पष्ट गर्न यो अध्ययन गरिएको हो। यस लेखका लागि प्राथमिक र द्वितीयक सामग्री सङ्कलन गर्ने क्रममा सोदेश्य मूलक नमूना छनोट विधिको प्रयोग भएको छ भने तथ्य विश्लेषणका क्रममा मूल : निगमनात्मक तथा अंशत : आगमनात्मक अर्थात मिश्र विधिको प्रयोग भएको छ। उल्लिखित विधिहरूको प्रयोग गर्दै तथ्यको विश्लेषण गर्ने क्रममा नेपाली समाजमा जमिनदार र पुँजीपति वर्ग तथा किसान, मजदुर र आधारभूत वर्गका रूपमा रहेका यथार्थ दृष्टिगोचर हुन्छ। यी दुई प्रतिगामी र प्रगतिशील वर्गका बीचको मूल अन्तर्विरोधकै कारण मूलत : आर्थिक, राजनीतिक, वैचारिक र साँस्कृतिक क्षेत्रमा वर्गद्वन्द्व व्याप्त रहेको र त्यसले समाजलाई तीव्र धुव्रीकरण गरी जनवर्गीय सङ्घर्षलाई संयुक्त जनआन्दोलनमा परिणत गरेको निचोड यसमा प्राप्त हुन्छ। राजवन्दीका माध्यमबाट नेपाली समाजमा क्रान्ति चेतना विस्तार गर्ने, वर्गीय एकता कायम गरी यसलाई सुदृढ बनाउने, वर्गीहितका लागि आर्थिक र राजनीतिक सङ्घर्ष गर्ने तथा अन्त्यत : पञ्चायत व्यवस्था विरुद्ध आन्दोलन केन्द्रित गरी त्यसलाई समाप्त पार्ने उद्देश्यका साथ यस लघुकाव्यको रचना भएको देखिन्छ। त्यस्तै पञ्चायती राज्यसत्ताबाट भएका गिरफ्तारी, यातना, दमन, उत्पीडन, षडयन्त्र, हत्या आदिको व्यापक श्रृङ्खला पनि यसको महत्त्वपूर्ण पक्ष हो।

शब्दकुञ्जीका : वर्गद्वन्द्व, अन्तरविरोध, क्रान्तिचेतना, वर्गीय, उत्पीडन, संयुक्त जनआन्दोलन

परिचय

नेपाली वाङ्मयमा साहित्यकार, कलाकार, आयुर्वेद चिकित्सक, राजनीतिज्ञ आदिका रूपमा पृथक् पहिचान स्थापना गरी बहुमुखी प्रतिभाका रूपमा देखापरेका मोदनाथ प्रश्रित (वि.सं. १९९९) हाल साहित्य सर्जकका रूपमा नै ख्यातिप्राप्त रहेका छन्। साहित्यका कविता, काव्य, गीत, निबन्ध, कथा, उपन्यास, नाटक, समालोचना आदि विधाको लेखनमा उनको सक्रियता सर्वाधिक देखिन्छ। हरिहर संस्कृत पाठशाला, खिदिमको 'किरण' (२०१५, वर्ष :१, अङ्क :१) मा 'छात्र जीवन' शीर्षक कविता प्रकाशित गरी औपचारिक साहित्य यात्रामा संलग्न प्रश्रितका सात काव्यकृति उपलब्ध छन्। उनका 'आमाका आँशु' (२०१९) कविता सङ्ग्रह, बुबा खै ? (२०२०), शोककाव्य, मानव (२०२३) महाकाव्य, देवासुर संग्राम, जब चल्छ हुरी (२०४९) गीत सङ्ग्रह र गोलघरको सन्देश (२०४०) लघुकाव्य कृति प्रकाशित छन् र तिनमा प्रश्रितको कवित्व सशक्त रूपमा प्रकट भएको छ। उनका (२०२३) पूर्वका कवितामा धर्म, अध्यात्म र वेदान्त दर्शनको गहिरो प्रभाव रहेको छ र यसैबाट मानिसले आन्तरिक सुख वा आनन्द प्राप्त गर्न सक्छ भन्ने दृष्टिकोण तिनमा व्याप्त रहेको छ। अर्थात् धर्म र अध्यात्म नै व्यक्ति मानव र समग्र लोकको हितकारक तत्त्व हो भन्ने आध्यात्मिक मानवतावादी विचार उनका प्रारम्भिक चरणका कविताको मुख्य विशेषता बनेको छ। २०२३ को मानव महाकाव्य र त्यसपछिका केही फुटकर कवितामा सामन्ती शोषण तथा अन्यायमा परेका नेपालीहरूको दुःख, पीडा र मर्मको सशक्त प्रस्तुति भेटिन्छ। निम्न तथा सीमान्तकृत वर्गमाथि भएको अन्याय, अत्याचार, आर्थिक शोषण, जातिगत विभेद, अन्धविश्वास, कुरीति आदि प्रति आक्रोश एवम् विद्रोह व्यक्त भए पनि अन्त्यतः पारस्परिक मेल सद्भाव र सहयोगबाटै समाज व्यवस्था कायम हुन्छ भन्ने वर्ग समन्वयवादी दृष्टिकोण दोस्रो चरणको वैचारिक उपलब्धि हो। २०२३ को देवासुर सङ्ग्राममा प्राचीन मानव समाजमा विद्यमान वर्ग सङ्घर्षको भौतिकवादी व्याख्याका साथै आर्थिकोपार्जनका लागि गरिएको सङ्घर्ष र समाज रूपान्तरण प्रस्तुत गरिएको छ। यस चरणका अन्य रचनामा प्रगतिवादी मानवतावादी दृष्टिकोण नै मुख्य विशेषता बन्न गएको देखिन्छ।

समाजको वर्ग विश्लेषण, वर्गीय चेतनाको उद्बोधन, वर्गीय प्रेम, वर्गद्वन्द्व, राजबन्दीका उदात्त क्रान्तिकारी चेतनाको प्रतिपादनका दृष्टिले भने 'गोलघरको सन्देश' (२०४०) उल्लेखनीय रहेको छ।

प्रगतिवादी चिन्तनमा वर्गद्वन्द्वको अवधारणा कुन रूपमा प्रस्तुत भएको छ। अथवा वर्गद्वन्द्वका सैद्धान्तिक मान्यता कुन – कुन हुन् ? 'गोलघरको सन्देश' मा नेपाली समाजको वर्ग विश्लेषण कसरी भएको छ ? यस कृतिमा वर्गीय प्रेम, वर्गद्वन्द्व र एक क्रान्तिकारी योद्धाका विद्रोही चेतना कुन रूपमा प्रतिबिम्बित छन् ? भन्ने प्रश्नलाई यस लेखमा शोध समस्याका रूपमा लिइएको छ। प्रगतिवादी चिन्तनका वर्गद्वन्द्व सम्बन्धी सैद्धान्तिक मान्यताहरू स्पष्ट गर्दै तिनका आधारमा गोलघरको सन्देशमा प्रयुक्त वर्गद्वन्द्वको विविध पक्षलाई स्पष्ट गर्नु यस लेखको खास उद्देश्य हो।

शोध विधि

यस शोध लेखमा सोद्देशमूलक नमूना छनोट विधिको प्रयोग गर्दै प्राथमिक र द्वितीयक स्रोतबाट क्रमशः विश्लेष्य सामग्री तथा विश्लेषणका सैद्धान्तिक आधार सम्बन्धी सामग्रीको चयन गरिएको छ। कुनै खास प्राथमिक सामग्रीमा केन्द्रित भई कुनै खास सैद्धान्तिक मापदण्डका आधारमा कृतिको विश्लेषण गरी त्यसको गुणवत्ताको निरूपण गरिएको हुँदा यसमा गुणात्मक अनुसन्धान विधिको पनि प्रयोग भएको छ। तथ्य

विश्लेषणका क्रममा मूलतः निगमनात्मक विधि र अंशतः आगमनात्मक विधिको प्रयोग भएको हुँदा यस लेखमा मिश्र विधिको विशेषता प्राप्त हुन्छ।

वर्गसङ्घर्षको अवधारणा र अध्ययन विधि :

प्रायः समान दृष्टिले कुनै खास उत्पादन कार्यमा संलग्न भई जीविकोपार्जन गर्ने मानिसहरूको समूहलाई वर्ग भनिन्छ। उत्पादनका साधनहरूसँग सम्बन्ध, उत्पादन प्रणालीमा रहेको अवस्थिति वा स्थान श्रम सङ्गठनमा निर्वाह गरेको भूमिका, आम्दानीको मात्रा र आम्दानी प्राप्तिद्वारा कुनै खास वर्गको पहिचान स्थापित हुन्छ (आफानास्येव, १९७७, पृ. २७५)। आदिम समाज व्यवस्थामा वर्गहरूको अस्तित्व नरहे पनि यस व्यवस्थाको पतनसँगै समाजमा वर्गहरूको उदय भएको तथ्य इतिहासको द्वन्द्वात्मक विश्लेषणले स्पष्ट गरेको छ (गौतम, २०४९, पृ. ३४)। उत्पादनका साधनहरूमा सामाजिक स्वामित्व टुटेर व्यक्तिगत स्वामित्व स्थापित भएपछि विभिन्न वर्गहरूको उदय भएको हो। उत्पादनका साधनमाथिको स्वामित्व र उत्पादित वस्तु तथा त्यसबाट प्राप्त मुनाफा, श्रमशोषण आदि विषयलाई लिएर समाजमा उत्पीडक र उत्पीडित वर्गका बीचमा द्वन्द्व वा वर्गसङ्घर्ष आरम्भ भएको मानिन्छ। पहिलो वर्गले उत्पादनका साधनहरू माथिको नियन्त्रण कायम राख्नु, श्रम घण्टा बढाउनु, ज्याला कम दिन र मुनाफा जति एक्लै खान चाहन्छ भने दोस्रो वर्ग श्रम शोषणको अन्त्य गर्न, श्रम घण्टा घटाउनु र आन्दानीको न्यायपूर्ण वितरणका लागि सङ्घर्षरत भएको देखिन्छ। उत्पादनको अवस्था र वर्गसङ्घर्षको स्थितिले समाजको धार्मिक, साँकृतिक, साहित्यिक आदि गतिविधि प्रत्यक्ष रूपले प्रभावित हुन्छ। मार्क्स र एङ्गल्स कम्युनिस्ट पार्टीको घोषणापत्रमा वर्गसङ्घर्ष विषयमा यस्तो विचार प्रस्तुत गर्छन्। आजसम्मको समाजको इतिहास वर्गसङ्घर्षको इतिहास हो। स्वतन्त्र मनुष्य र दास, अभिजात वर्ग र साधारण प्रजा, सामन्त र भूदास, शिल्प सङ्घको निपुर्ण कालिगढ र मजदुर कालिगढ सङ्क्षेपमा उत्पीडन र उत्पीडित निरन्तर एक अर्काका विरोधी रहेका छन्। उनीहरू कहिले लुकी, कहिले प्रकट भई निरन्तर आपसमा लडिहेका थिए। यस्तो लडाईं हरेक पल्ट कि त पूरा समाजको क्रान्तिकारी पुनर्गठन कि त सङ्घर्ष गरिरहेको वर्गहरूको विनाशमा पुगेर समाप्त हुन्थ्यो। आधुनिक पुँजीवादी समाज सामन्ती समाजको विनाशबाट उत्पन्न भएको हो। यसले समाजको वर्ग विरोधलाई खत्तम गरेन, बरु यसले पुरानो वर्गका स्थानमा नयाँ वर्ग, शोषणको पुरानो तरिकाका सट्टामा नयाँ तरिका र सङ्घर्षको पुरानो स्वरूपका स्थानमा नयाँ तरिका स्थापित गर्‍यो (मार्क्स र एङ्गल्स, २०४०, पृ. ३५)।

उल्लिखित उद्धरणमा हाम्रो समाज मूलतः वर्ग विभक्त रहेकाले यसमा कहिले प्रत्यक्ष र कहिले परोक्ष रूपमा वर्ग सङ्घर्ष जारी रहेको र यसले इतिहासमा वर्ग विनाश तथा वर्गोदय समेत गरेको तथ्यलाई औल्याएको पाइन्छ। साथै वर्ग सङ्घर्षकै क्रममा सामन्ती समाजलाई समाप्त गरी पुँजीवादी समाजको स्थापना भए पनि यसले नयाँ मजदुर वर्गलाई जन्म दिएको र वर्गद्वन्द्वको ढाँचामा परिवर्तन समेत भएको यथार्थलाई उजागर गरेको देखिन्छ। त्यस्तै उत्पादनका साधनहरूमाथि सामूहिक स्वामित्वको अन्त्यसँगै निजी स्वामित्वको विकास भएको र त्यसै क्रममा क्रमशः दासप्रथात्मक समाज, सामन्ती समाज र पुँजीवादी समाजको विकास भएको यथार्थ पनि छर्लङ्ग हुन पुगेको छ। प्रत्येक समाज आधारभूत वर्ग र गैरआधारभूत वर्ग मिलेर बनेको हुन्छ। दास प्रथात्मक समाजमा दास – दास मालिक, सामन्ती समाजमा किसान, जमिनदार, पुँजीवादी समाजमा मजदुर र पुँजीपति नै आधारभूत वर्ग हुन् भने दासप्रथात्मक समाजका स्वतन्त्र शिल्पकार, पुँजीवादी

समाजका किसानहरू र अन्य सामाजिक उपवर्ग जस्तै: बुद्धिजीवी वर्ग र पुरोहित वर्ग आदि गैर आधारभूत वर्ग हुन्। वर्गीय समाजमा विद्यमान आधारभूत वर्ग बीचको सङ्घर्ष नै वर्गसङ्घर्ष हो र गैर आधारभूत एवम् अन्य सामाजिक उपवर्गहरू आफ्नो स्वार्थ अनुरूप कुनै एक पक्षमा उभिन्छन्। मार्क्सवादीहरूले वर्गसङ्घर्षलाई समाजको सशक्त एवम् गतिशील शक्ति र विकासको स्रोत मानेका छन्।

कुनै पनि राष्ट्रको निरङ्कुश अधिनायकवादी व्यवस्था, वैदेशिक हस्तक्षेप, शक्तिराष्ट्रका विस्तारवादी एवम् साम्राज्यवादी नीति तथा व्यावहारिक विरुद्धको सङ्घर्षमा मजदुर किसानको भूमिका सदा प्रगतिशील वा उर्ध्वगामी रहेको छ। जातिभेद, लिङ्गभेद, क्षेत्रीय विभेद तथा सामाजिक शोषण वा थिचोमिचोका विरुद्ध उठेको आन्दोलनले पुरानो व्यवस्थाको अन्त्य र नयाँ व्यवस्थाको स्थापनामा वर्गसङ्घर्षले नै महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको पाइन्छ। दास समाजको अर्थव्यवस्थालाई ध्वस्त गरी पुँजीवादी अर्थ व्यवस्थाको स्थापनासम्मको यात्रामा दास विद्रोह, किसान विद्रोह र मजदुर आन्दोलनको ऐतिहासिक भूमिकालाई कसैले इन्कार गर्न सक्दैन। यसरी हरेक राष्ट्रको राजनीतिक, आर्थिक, साँस्कृतिक र सामाजिक आन्दोलनमा वर्गसङ्घर्षको निर्णायक भूमिका रहेको छ।

वर्गसङ्घर्षकै क्रममा कुनै पनि समाजमा एक प्रकारको हलचल गति, परिवर्तन र टूलाटूला क्रान्तिहरू पनि सम्पन्न भएका छन्। छलफल, वादविवाद, हस्तक्षेप, शक्तिप्रयोग, विद्रोह, क्रान्ति र पुनर्निर्माण समाजमा निरन्तर चलिरहने वर्गसङ्घर्षकै रूपमा हुन्। भौतिक विज्ञानका द्वन्द्ववादी नियमहरू हाम्रा समाजमा पनि सक्रिय छन्। यसको ठिकठिक परिचालन, व्यवस्थापन र उपयोग हुन सकेमा समाज प्रगतिको बाटोमा निस्सन्देह अग्रसर हुन्छ। दास प्रथात्मक समाजमा दासहरूको विद्रोहले दास मालिकहरूको जगै हल्लाएको थियो। किसानहरूको सङ्गठित विद्रोह र संयुक्त जनआन्दोलनले सामन्ती व्यवस्थालाई ढालेर पुँजीवादी व्यवस्थाको स्थापनामा महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको थियो। यसैले वर्गसङ्घर्षका लागि उत्पीडित वर्गलाई सङ्गठित तुल्याउन वर्गचेतनाको उद्बोधन गर्न, वर्गीय प्रेमलाई बलियो बनाउन र वर्गसङ्घर्षका लागि अभिप्रेरित गर्न कला साहित्यको भूमिकालाई प्रगतिवादी स्रष्टाहरूले विशेष महत्त्व दिएको पाइन्छ। उत्पीडित वर्गको वर्गसङ्घर्षका मूलतः ती रूपहरू रहेका छन्। ती हुन् – आर्थिक, राजनीतिक र वैचारिक सङ्घर्ष (आफानास्येभ, १९७७ पृ-२८१) आर्थिक सङ्घर्ष मूलतः पारिश्रमिक बढाउने, श्रम दिन घटाउने, बोनस दाबी गर्ने इत्यादि माग राखेर गरिन्छ र यसका लागि हडताल, तालबन्दी, जुलुस प्रदर्शन जस्ता विविध सङ्घर्षका कार्यक्रमहरू उपयोगमा आउँछन्। श्रमिक वर्गको वर्गस्वार्थ र सङ्घर्षलाई कथ्यवस्तु बनाएर लेखिएको साहित्यले यस क्रममा महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ। श्रमिकहरूको बलियो सङ्गठन बनाउन, वर्गीय चेतनाको जागरण गर्न, उनीहरूलाई सङ्घर्षमा एकताबद्ध गर्न, सहकारी संस्थाहरूको गठन गर्न र आर्थिक जटिलताहरू सुल्झाउन समेत यस्तो सङ्घर्षले ठोस आधार प्रदान गर्दछ। राजनीतिक सङ्घर्ष समाप्ती एवम्-पुँजीवाद सत्ताका अन्त्य र उत्पीडित किसान मजदुरको सत्ता स्थापनाका लागि गरिने सङ्घर्ष हो। त्यसैले यो वर्गसङ्घर्षको उच्चतम रूप हो। जनवर्गीय सङ्गठनका विभिन्न आन्दोलनदेखि लिएर संयुक्त जनआन्दोलन सशस्त्र युद्धसम्मका वर्गद्वन्द्वका स्वरूपहरूलाई यस अन्तर्गत लिइन्छ। साहित्य तथा कलाकर्मीहरूको साँस्कृतिक मोर्चाले यस महान् अभियानमा वर्गसङ्घर्षकै अभिन्न अङ्ग बनेर क्रान्तिका लागि काम गरेका अनेक उदाहरणहरू विश्व इतिहासमा प्राप्त छन्। सामन्तवाद, पुँजीवाद र साम्राज्यवाद पक्षधर, विचारधारा, दर्शन तथा चिन्तनका विरुद्ध गरिने सङ्घर्ष नै वैचारिक सङ्घर्ष हो। द्वन्द्वात्मक भौतिकवादलाई सैद्धान्तिक

आधार मान्ने प्रगतिवादी चिन्तन नै यस्तो वैचारिक सङ्घर्षको मुख्य हतियार हो । वर्गभेद तथा वर्गीय शोषणको अन्त्यका लागि प्रेरित गर्न, किसान, मजदुर, कर्मैया, सुकुमबासी, ज्यालादारी श्रमिक आदि उत्पीडित वर्गको पक्ष अँगाल्ने, जाति, धर्म, सम्प्रदाय, वर्ग, लिङ्ग आदिका आधारमा गरिने भेदभाव तथा उँचनिच विरोधी, सामन्तवादी, पुँजीवादी, साम्राज्यवादी, व्यवस्थाभित्रका जडता एवम् असङ्गतिहरूको भण्डाफोर गर्ने, समानता, बन्धुत्व र मानवतावादी दृष्टिकोणलाई स्थापना गर्न चाहने, सामन्तवाद, पुँजीवाद र साम्राज्यवाद आदिका विरुद्ध व्यापक जनमत तयार गर्न, ईश्वर, धर्म, परमार्थ आदि धारणाको विरोधी र वैज्ञानिक चेतनाको समर्थक, कला, साहित्यमा यथार्थवादको अनुगामी, कलामा प्रभाववाद, आदर्शवाद, अभिव्यञ्जनावाद, प्रतीकवाद, रहस्यवाद, रूपवाद तथा कलाका लागि कला भन्ने विचारको कट्टर विरोधी साहित्य नै प्रगतिवादी साहित्य हो । (जोशी, २०३६, पृ-४२ -४३) । साहित्यकार समाजको सबभन्दा बौद्धिक र संवेदनशील व्यक्तित्व भएकोले उसले उल्लिखित चिन्तनलाई आधार मानेर समाजका अन्तर्विरोधहरूको विश्लेषण गरी श्रमिक एवम् उत्पीडित वर्गको सङ्घर्षका पक्षमा आफ्नो सिर्जन कर्मलाई केन्द्रित गरेको पाइन्छ । उनीहरूका विचारमा सर्वहारावादी दृष्टिकोण बोकेको वर्ग नै इतिहासको परिवर्तनगामी शक्ति हो र यसै शक्तिका माध्यमबाट युगीन क्रान्ति सम्पन्न हुन्छ । यसै तथ्यलाई दृष्टिगत गरी वर्गसङ्घर्षका समयमा कलाकर्मी तथा साहित्य सर्जकहरू वर्गीय भूमिकाको अतिक्रमण गर्दै सर्वहारा वर्गका पक्षमा उभिन पुगछन् (मिश्र, १९७३, पृ, ३५५) । प्रगतिवादीहरू साहित्यलाई वर्गद्वन्द्वको प्रतिविम्ब मान्दछन् । समाजमा विद्यमान वर्गीय अनतर्विरोधको सुक्ष्म विश्लेषण गर्दै उनीहरू वर्गद्वन्द्व, वर्गीय, चेतना, वर्गीय प्रेम र वर्गीय एकताका पक्षमा आफ्ना सिर्जनामा दृष्टिसँग प्रस्तुत हुन्छन् । गोलघरको सन्देश लघुकाव्य पनि जनआन्दोलन कालको शक्तिशाली रचना हो, त्यसैले यसमा नेपाली समाजको वर्गविश्लेषण र वर्गसङ्घर्षको जीवन्त स्वरूप दृष्टिगोचर हुन्छ ।

वर्गद्वन्द्व विषयक तथ्यहरूको विश्लेषण

'गोलघरको सन्देश'को पहिलो विशेषता नेपाली समाजको वैज्ञानिक विश्लेषण र वर्गहरूको पहिचान हो । साना आकारको औद्योगिक व्यवस्था भए पनि नेपालको मजदुर वर्ग क्रान्तिको आधार हो भन्ने तथ्य यस लघुकाव्यमा प्रकट भएको छ । यो वर्ग राष्ट्रिय पुँजीपति वर्ग र दलाल पुँजीपतिवर्गको शोषण उत्पीडनमा परेकोले आफ्ना अधिकार तथा न्यायका लागि क्रान्ति एवम् विद्रोहमा सक्रिय रूपमा सहभागी बनेको पाइन्छ । कम्युनिष्ट पार्टीको स्थापना पश्चात् औद्योगिक मजदुरहरू सङ्गठित हुँदै गएको र उनीहरूकै नेतृत्वमा शक्तिशाली हरेक राजनीतिक परिवर्तनमा यस वर्गको सक्रिय सहभागिता पाइन्छ । यसै वर्गलाई उनले नयाँ युगको कुञ्जी र जाग्रत युगको सपना भनेका छन् । यो वर्ग पुँजीपतिबाट चर्को उत्पीडनमा परेको सङ्गठित भई श्रम दिवशमा विश्वका ज्यामीहरू एक हुँ भन्दै विद्रोहमा उत्रिएको तथ्य यसमा प्रस्तुत भएको देखिन्छ । त्यस्तै नेपालको अधिकांश भूमि दरबार, भाइ-भाइदार, दरबारी गुरु पुरोहित, बाइसे-चौबिसे राजाका सन्तान तिनको चाकरीमा संलग्न समूह, सामन्त वर्ग स्वार्थका लागि काम गर्ने राजनीतिक समूह आदिको हातमा रहेको छ भने यिनकै जमिनमा काम गर्ने भूमिहीन किसानहरूको प्रयोग गरी आफ्नै निगरानीमा उत्पीडन कार्यमा संलग्न जमिनदार वर्गबाट ज्यालादारी किसानहरूको ठूलो आकारमा आर्थिक एवम् सामाजिक शोषणमा पर्दै आएको छ । त्यसैले उनले भूमिहीन किसान र ज्यालादारी किसानलाई क्रान्तिकारी वर्गका रूपमा उभ्याएका छन् । तीसको दशकमा भएको विद्यार्थी आन्दोलनको स्मरण गर्दै उनले स्कुलदेखि लिएर विश्वविद्यालयसम्मका स्वतन्त्रताप्रेमी, क्रान्तिकारी र प्रगतिशील विद्यार्थीहरूलाई क्रान्तिको सहयोगी शक्तिका रूपमा लिएका छन् ।

(प्रश्रित , २०५८ : २१५) प्रवासमा भान्छे, कुल्ली , जवान, सिपाही, गोठाला, ज्यामी र मजदुरका रूपमा कार्यरत जनसंख्याको विशाल आकारलाई समेत क्रान्तिकारी शक्तिका रूपमा प्रस्तुत गरेको देखिन्छ । उनले शिक्षक, प्राध्यापक वर्गलाई विचारको संवाहकका रूपमा लिनै स्वतन्त्रता र क्रान्तिकारी परिवर्तनका लागि तिनले खेलेको भूमिकाको उच्च मूल्याङ्कन गरेका छन् । त्यस्तै लेखक, कलाकार, बुद्धिजीवी, समाजसेवी आदिले स्वदेश तथा विदेशबाट विभिन्न प्रगतिशील साहित्यिक पात्रिकाहरू प्रकाशित गरी चेतना विस्तार गरेकाले यसलाई पनि क्रान्तिकारी समुदायकै रूपमा लिएका छन् (प्रश्रित, २०५८ : २१७) । राज्यसत्ता र पितृसत्ताको उत्पीडनका कारण उपेक्षित, अधिकारबिहिन र उत्पीडित बन्न पुगेको व्यापक नारी समुदायको क्रान्तिकारी भूमिकालाई समेत काव्यमा उल्लेख गरेका छन् । जातीय क्षेत्रीय, लैङ्गिक विभेदको अन्त्य वर्ग सङ्घर्ष र वर्गीय मुक्तिकै क्रममा हुने विश्वास काव्यमा प्रतिविम्बित भएको छ । उनले सामन्त, दलाल पुँजीपति, नोकरसाह, भ्रष्टाचारी र तस्करहरूको गठबन्धनका रूपमा रहेको पञ्चायती राज्यसत्ताका विरुद्ध वर्गीय तथा संयुक्त जनआन्दोलनका पक्षमा अभिमत प्रकट गरेका छन् । (प्रश्रित, २०५८ : २१९) । देशमा सामन्त वर्ग, दलाल पुँजीपति र पुँजीपतिवर्गलाई वर्गशत्रुका रूपमा चित्रित गर्दै तिनको शोषण, उत्पीडनमा परेका मजदुर, किसान, न्यूनवैतनिक कर्मचारी, काम र मामको खोजमा विदेशिएको विशाल जनसमुदाय आदिलाई मुक्तिगामी वर्गका रूपमा प्रस्तुत गरी यी दुईका बीचमा भएको आर्थिक, राजनीतिक र वैचारिक सङ्घर्षको जीवन्त स्वरूप यस लघुकाव्यमा प्रतिविम्बित भएको छ ।

वर्गद्वन्द्वको पहिलो स्वरूप विचारधारात्मक सङ्घर्ष हो र यसमा कविले एक कम्युनिस्ट क्रान्तिकारीको जुभारू चेतनालाई प्रथम पुरुष शैलीमा व्यक्त गरेका छन् । यो क्रान्तिकारी कम्युनिष्ट अरू कोही नभई नेपालका उत्पीडित मजदुर किसानको मुक्तिका निम्ति निरन्तर सङ्घर्षरत क्रान्तिनायकहरूको प्रतिनिधि पात्र हो । जेल तोडेर क्रान्तिकारी चेतनाको विस्तार र भूमिगत सङ्गठनको निर्माणमा सक्रिय योद्धाको गिरफ्तारी उसमाथिको चर्को शारीरिक र मानसिक यातना एवम् कठोर दमनलाई कविले यसरी प्रस्तुत गरेका छन् ।

एक रात
जब धर्ती थियो गाढा निद्रामा
अचानक भुक्क्याएर हामीलाई
तिनले आफ्ना खुनी पञ्जाले जगडे
र तिनले भएभरको तागत निकाली आफ्नो
मनोबल भाँचन मेरो
शरीरमा लौराहरू भाँचे
गोप्यता बकाउनलाई
बुट र बन्दुकका कुन्दाले खाँदै
गतिहीन पार्न मलाई
जोश चिस्याउन मेरो
एकलै बन्दकोठामा, जेलेर साङ्लाले
पुसमाघको सिमेन्टमा महिनौं पल्टाए (प्रश्रित, २०५८ : १०७)

उल्लिखित कवितांशमा वर्ग शत्रुको निर्मम, कुर एवम् कठोर, दनमकारी कार्यको सशक्त चित्रण मूर्त हुन पुगेको छ । पञ्चायत कालमा भएको क्रान्तिकारीहरू माथिको चर्को दमन र कठोर यातनाले शासकहरूलाई नाङ्गो त बनायो नै त्यसबाट नेता र जनताको चेतना भने औधी धारिलो बन्न पुग्यो । लघुकाव्यमा क्रान्तिकारी योद्धालाई जेलको पनि महाजेल गोलघरमा थुनेर फलामे ढोकामा भोटे ताल्चा पड्काएको, यसलाई पैरख ठानेर थुनुनाको पसिना पुछ्दै किच्च मुर्दाको हाँसो हाँसेको, यतिसम्म गर्न सकेकोमा गर्व मानेर रक्सीको घ्याम्पामा हाम फालेको जस्ता तथ्यहरूको उल्लेख गर्दै कविले सामन्ती शासकको चरित्रलाई नड्याएका छन् । (प्रश्रित, २०५८: १९८) वर्गचरित्रलाई उधिन्ने क्रममा यसमा कुकुरको गन्हाउने मुख, नृशंस जल्लाद, राता दाँत गाडनु, काँचै चपाउनु, भूतप्रेतहरूको रजाई, सैतानका खुँखार दारा जस्ता पदावलीहरूको सान्दर्भिक प्रयोग भएको पाइन्छ । यस्ता पदावलीहरूको प्रयोगबाट मानव रूप धारी सामन्तहरूको पाशविक, कुर र रक्तपिपासु चरित्र छर्लङ्ग हुन पुगेको छ । लघुकाव्यमा विचार प्रवाह कायम गर्ने क्रममा कविले सामन्त वर्गको उत्पीडनबाट आक्रान्त क्रान्तिकारीहरूको मनमा उत्पन्न वर्गीय प्रेमको सशक्त अनुभूतिहरूलाई समेत प्रस्तुत गरेको देखिन्छ । त्यस्तै आफ्नो क्रान्तिकारी नेता यातनागृहमा छटपटाइ रहँदा जेल बाहिर रहेका उनका दमालीहरूको बेचैनी र अत्यास कवितामा यसरी प्रतिविम्बित भएको छ :

आफ्नो गोलका एक दमालीको
यातनाको यस तेजावी खबरले
साथीहरू , तपाईंहरूको छाती पोलेको तातो सास आएर
मलाई यहाँ आगाले भै छोइरहेछ ।
आमा !
तपाईंका ममतामय पीडाका आँसुहरू
यहाँ ताकिरहेछन् मेरा छातीमा ।
भाइ-बहिनीहरू !
सिरिङ्ग तिमीहरूका ज्यानमा उम्रेका काँढाहरू
यहाँ मेरो ज्यान छुन आइपुगेका छन् (प्रश्रित, २०५८:१९७-१९८) ।

राष्ट्रको राजनीति, आर्थिक र साँस्कृतिक क्षेत्रमा क्रान्तिकारी परिवर्तन ल्याउने उद्देश्यका साथ सङ्घर्षमा होमिएका योद्धाहरूको मनमा उत्पन्न भएको यस आत्मीय सम्बन्धलाई वर्गीय प्रेमको नमूनाको रूपमा लिन सकिन्छ । उल्लिखित कवितांशमा नि : स्वार्थ एवम् निष्कलङ्क आत्मीय सम्बन्ध प्रकट भएको हुँदा यो उदात्त भावको उदाहरण हुन पुगेको छ । साथीको गिरफ्तारी र यातनाको खबरले मन पोलेको र त्यहीँ मनबाट निस्किएको तातो सास आगाले भै राजबन्दीलाई छुन पुगेको आत्मीय भाव वर्ग प्रेमको अद्वितीय नमूना हो । त्यस्तै आमाका ममतामयी पीडाका आँसुहरू छातीमा तप्किरहेको र यातनाको खबरले भाइ बहिनीहरूका ज्यानमा उम्रेका काँढाले छुन पुगेको भाव पनि उत्तिकै शक्तिशाली भावानुभूति हो । क्रान्तिकारीहरू कठोर यातनागृहमा रहँदा कसरी आफ्ना सहयोद्धाका बारेमा पीरोलिन्छन् र बाहिर हुनेहरू राजबन्दीका विषयमा कस्तो चिन्ता लिइन्छन् भन्ने तथ्य बुझ्न निम्न कवितांश हेरौं :

उही उराठिलो तनावमा, एकान्त वासमा
एक्लो बन्दी साथी निसासियो कि भनेर
आफ्नो दौतरी ककियो कि भनेर
साथी हो !

म बुभदै छु तपाईंहरूको मन नरमाइलो र अमिलो भएको छ,
“कतै ब्वाँसाहरूले मारिहाल्छन् की” आशङ्काले
तपाईंहरूलाई बीचबीचमा भस्काइ पनि रहेछ (प्रश्रित, २०५८:२०८) ।

उल्लिखित कवितांशमा मूर्त जेल भित्र र बाहिर रहेका सहयोद्धाहरूको पारस्परिक चिन्ता र सद्भावले वर्गप्रेमको उदात्त भावलाई प्रकट गरेको छ । अन्य सबैखालको प्रेम भन्दा वर्गीय प्रेम नै सबैभन्दा माथि हुन्छ, किनकी यसमा व्यक्ति स्वार्थ समाप्त भई सामूहिक स्वार्थ केन्द्रमा रहेको हुन्छ । व्यक्ति स्वार्थका स्थानमा त्याग, बलिदान र साहस जस्तो उदात्त भाव प्रकट गर्दै राजावादीले आफ्ना साथीहरूलाई आश्वस्त तुल्याउन यस्तो उद्बोधन व्यक्त गरेको पाइन्छ ।

प्यारा कमरेडहरू,
कति धन्दा नमान्नुहोस् !
अँहँ, सुतेँ नगर्नुहोस् !
म यहाँ त्रासले निभेको अँगार होइन
आशैआशले भर्भराएको अगुल्टो जस्तै छु,
आतताइहरूको यस महारौरव नरकलाई
मृत्युञ्जयी भएर म थर्काइरहेछु (प्रश्रित, २०५८:२०८) ।

उल्लिखित कवितांशमा वर्गप्रेमका साथै वर्गीय चेतनाको उद्बोधन संश्लेषित रूपमा प्रकट भएको छ । जेलमा कालकोठरी, कोरा, सिस्नो, खुर्सानी, आलपिन, बिजुलीको करेन्ट, चिसो सिमेन्ट जस्ता वस्तुसँग अभ्यस्त हुँदै गर्दा आफ्ना दौतरीहरूको मनमा उत्पन्न त्रास र आशङ्का हटाउन तथा उनीहरूको क्रान्तिकारी चेतनालाई धमिलो बनाउन आफू मृत्युञ्जयी भई आततायीहरूलाई थर्काइरहेको जस्तो वीरोचित भावना उल्लिखित कवितांशमा मूर्त हुन पुगेको छ । कवितामा गोलघरमा एकलै निसासियो, ककियो वा चरम यातनामा छटपटायो कि भन्ने ‘त्रास र आशङ्कालाई हटाउन उनले आफू त्रासले निभेको अङ्गार नभई आशैआशले भर्भराउँदो अगुल्टो’ जस्तै क्रान्तिकारी बनेको तथ्य उजागर भएबाट वर्गीय चेतना धारिलो बनेको स्पष्ट देखिन्छ । निरङ्कुश, कुर र आततायी शासकहरूले देशभक्त, क्रान्तिकारी र विद्रोही योद्धाहरूको मनोबल गाल्न, यातना दिन र जनतालाई त्रसित बनाउन बनाएको जेललाई उनले महारौरव नरकको संज्ञा दिएका छन् । शासक वर्गले क्रान्तिकारीको शरीर र मनमा अनेकौँ चोटहरू दिए पनि जनताको अपार स्नेह र सहानुभूतिले उनीहरूका घाउहरू निको हुने तथ्य निम्न कवितांशमा प्रकट भएको छ ।

अतीतका वीरहरूले
 त्यो अँध्यारो जुगमा
 एकलै भोगे यी सारा यातनाहरू
 तर अहिले भाग्यमानी छौँ हामीहरू
 हाम्रा शरीर र मनका घाउहरू
 सहजै निको पार्न जुमुराएका छन्
 हजारौँ मुटुका स्नेह र सहानुभूतिहरू (प्रश्रित, २०५८ : १०८)

यस कवितांशमा कविको दृष्टि इतिहास र वर्तमानका क्रान्तिकारीको अवस्थिति स्पष्ट पार्न उद्यत रहेको छ । राणकालीन योद्धाहरू एकलै विद्रोहमा होमिए र कठोर यातनाकासाथ जेल जीवन बिताए तर वर्तमान योद्धाहरूका पछाडि हजारौँ जनताहरू रहेको र उनीहरूको प्रेम एवम् सहानुभूतिका कारण सारा पीडाहरू सहजै निको हुने विश्वास कवितामा व्यक्त भए बाट सवर्गीय प्रेम उजागर हुन पुगेको छ ।

शासक वर्गले क्रान्तिकारी आन्दोलनलाई रोक्न क्षेत्रीय, जातीय र धार्मिक भेदभाव खडा गरी मुक्तिकामी जनताको एकताकलाई खण्डित गर्न खोजे पनि उनीहरूको षडयन्त्रलाई बुझी जनताहरू आफ्नो प्यारो सङ्गठनमा गोलबन्द हुँदै गएको तथ्य कवितामा प्रतिबिम्बित भएको छ (प्रश्रित, २०५८ : २१०-२११) । पहाडी र मधेसीको साम्प्रदायिक जालो च्याल्न, सहरिया र पर्वतेको भ्रमको पर्खाल भत्काउन, तागाधारी र मतवालीको भेदभावलाई हटाउन जातिभेदको सङ्कीर्णता परित्याग गर्न, आर्य र मङ्गोलको भेद तथा धर्म धर्म बीचको अहङ्कार निमित्तान्न पार्न भनी सिङ्गो देश जुमुराउँदै जुरुक्क उठेको सम्भेर क्रान्तिकारीको मनमा हजार सूर्य उदाएको अनुभव कवितामा प्रकट भएको छ (प्रश्रित, २०५८ : २१४) । वर्गद्वन्द्वका लागि क्रान्तिकारी विचार एवम् सिद्धान्त पहिलो कुरा हो र यस्तो चिन्तन बोकेका सचेत जनसमुदायको अनुशासित सङ्गठन दोस्रो महत्त्वपूर्ण कुरा हो । क्रान्तिकारी चेतना बोकेका योद्धाहरू सङ्गठन विस्तारमा कसरी सङ्गलन हुन्छन् भन्ने तथ्य निम्न उदाहरणमा प्राप्त हुन्छ ।

अहिले म खोरमा छु तर छैन एकलो
 म देखिरहेछु जङ्गलहरूका बीच, यो मध्यरातमा
 तपाईंहरू बत्ती पनि नबाली दुछुम- दुछुम हिँडिरहेको फलफली देखिरहेछु ।
 सुनिरहेछु यहाँबाट
 चर्चाप चर्चाप सुकेका पात बजेको सुनिरहेछु ।
 दोबाटानेर तपाईंहरूले
 सासैसासले गरेका कुराहरू
 बतास बनेर मेरा कानमा आइपुगेका छन् ।
 तपाईंहरूका कम्मरमा भुन्डेका पेस्तोलका चिसा टुप्पाले
 मलाई यति टाढा पनि सहजै छोइरहेका छन् ।
 (प्रश्रित, २०५८ : २०८-२०९)

पञ्चायत कालमा दलहरू प्रतिबन्धित रहेकाले सामान्य कार्यकर्तादेखि लिएर शीर्षस्थ नेताहरूसम्म बन्दी जीवन बिताउन बाध्य थिए । यस्तो अवस्थामा दलहरूले भूमिगत रूपमा सङ्गठन विस्तार गर्ने, राजनीतिक चेतना फैलाउने र व्यापक जनमत सिर्जना गर्ने कामलाई अगाडि बढाएका थिए । रातमा बत्ती नै नबाली दुछुम-दुछुम गुप्त मिटिङ्मा जाँदा सुकेका पातबाट निसकेको आवाज, सासैसासले गरेको कुरा, बिरालोको चालको हिडाइ, उक्त कार्यमा संलग्न व्यक्तिका स्मृतिमा अभै पनि ताजा छन् र यही कुरालाई राजबन्दीले खोरमा पनि अनुभव गरेको तथ्य उल्लिखित कवितांशमा प्रकट भएको छ । पञ्चायती जासुसहरूले यस्ता व्यक्ति भेटे भने बेपत्ता पार्ने, बन्दी बनाउने वा हत्या पनि गर्ने हुनाले तिनीहरूबाट बँच्न कम्मरमा पिस्तोल बोकेर हिडेको सन्दर्भ यसमा व्यक्त हुन पुगेको छ । सङ्गठन निर्माणका क्रममा जनता र राजनीतिक कार्यकर्ताका बीचमा उच्च स्तरको आत्मीय सम्बन्ध, हार्दिकता र वर्गीय प्रेम थियो भन्ने तथ्य कवितांशमा यत्रतत्र भेटिन्छ (प्रश्रित, २०५८ : २०१-२११) । ढोकाको ट्वाक-ट्वाक-ट्वाक आवाज, टुकीको मधुरो प्रकाश, भित्तामा टाँगिएको रातो भण्डा, महान् क्रान्तिकारीका तस्वीरहरू, चम्किला आँखाहरू, क्रान्तिकारी अभिवादन आदि पदावलीले जटिल परिस्थिति भित्रको गम्भीर, संवेदनशील र अनुशासित अवस्थालाई मूर्त रूप दिएको पाइन्छ (प्रश्रित, २०५८ : २१०-२११) । क्रान्तिकारी सङ्घर्षको आरम्भ क्रान्ति चेतनाबाट हुन्छ भन्ने विश्वास कविको रहेको छ । रात्रीकालीन गुप्त मिटिङ्मा ठूलो देशले साना देशलाई हेप्न नसक्ने कुरा दुनियाँका क्रान्तिकारी योद्धाका वीरताका कुरा, संसारभरि फैलँदै गएका जनताको भुँइचालोको कुरा, सचेत जनताको विद्रोहबाट उत्पन्न आँधी-बेहरीको कुरा, शोषक-सामन्तहरूको संसार भत्कँदै गरेको कुरा, साना खोलाहरू मिलेर ठूला नदी तथा थुप्रै ठूला नदी मिलेर समुन्द्र बन्ने कुरा, आफ्नै देशका क्रान्तिकारी योद्धाहरूको त्याग र बलिदानका कुरा अर्थात् वर्गचेतनालाई बिउँभाउँदै महान् विद्रोहको तयारीमा लागेको कुरा कवितामा प्रतिबिम्बित हुन पुगेको छ (प्रश्रित, २०५८ : पृ २११) । देशको सामन्त वर्ग, दलाल पुँजीपति वर्ग, नोकरसाह, भ्रष्टाचारी र तस्करहरूको गठबन्धनका रूपमा रहेका पञ्चायत व्यवस्था तथा त्यसका विदेशी रक्षकहरूका विरुद्ध गाउँगाउँ अनि भोपडीभोपडीमा बिउँभएको सचेत जनताको विद्रोही चेतनाको उभार कविताको महत्त्वपूर्ण उपलब्धि बन्न गएको छ । गुप्त मिटिङ्मा भएका विचार विमर्श, राज्यसत्ता खोस्ने योजना, सङ्घर्षका स्वरूपहरूको निर्धारण, विद्रोहका लागि तम्तयार किसान, मजदुर, युवा, विद्यार्थी, शिक्षक आदिको विशाल पङ्क्ति, जनगणतन्त्र नेपाल स्थापनाको महान् लक्ष्य आदि कविताको अन्तर्वस्तु बन्न पुगेकाले यसमा विशिष्ट स्वरूप मूर्त हुन पुगेको स्पष्ट देखिन्छ । तत्कालीन समयमा विकसित हुँदै गएको जनविद्रोहको स्वरूपलाई कविले यसरी दर्शाएका छन् :

देश जुमुराएको छ आज नयाँ ऊर्जाले
सरस्वतीका मन्दिरहरूबाट
युवा जगतमा उर्लेको प्रचण्ड भञ्जनावात
आज हल्लाइरहेछ तानाशाहीको कालो संसार
नयाँ ऊर्जाले
किसानको वायुमण्डलमा पनि आँधी थपिरहेछ
त्यसै उथलपुथलले आलोकित छ देश
मानौँ सिङ्गै देशमा चेतनाको मध्यान्न छाएको छ ।
(प्रश्रित, २०५८ : पृ. २१५)

क्रान्तिकारी चेतनाको विस्तारद्वारा उत्पीडित वर्गको चेतनालाई बिउँभाउँने, किसान, मजदुर, न्यूनवैतनिक कर्मचारी, युवा, विद्यार्थी तथा क्रान्तिको पक्षमा रहेका बुद्धिजीवीहरूलाई सङ्गठित गर्दै महान् पार्टी सङ्गठनको निर्माण गर्ने, सङ्घर्षका तात्कालिक र दीर्घकालिक योजनाहरूलाई अगाडि बढाउने र अन्त्यतः राजसत्ता खोस्नेसम्मका कुरा कविताका अन्तर्वस्तु बन्न पुगेको पाइन्छ। कविले उल्लिखित कविताशमा स्कुल, कलेज र विश्वविद्यालयबाट निरङ्कुता विरुद्ध उठेको विद्रोहलाई कथ्य वस्तु बनाएका छन् भने विभिन्न कालखण्डमा किसान र मजदुरले गरेका विरोध प्रदर्शन र अधिकार प्राप्तिमा लागिपरेका सङ्घर्षको समेत स्मरण गरेका छन्। विद्रोह एवम् जागरणको सन्दर्भलाई मूर्त तुल्याउनका निम्ति उनले चयन गरेका 'प्रचण्ड भङ्गावात' का 'उथलपुथलले आलोकित देश', 'चेतनाको मध्यान्', 'सागरमा उर्लिएको ज्वार' जस्ता पदावलीहरू विम्बात्मक तथा अनुभूतिजन्य रहेका छन्। कविको अन्तस्करणमा व्याप्त क्रान्तिकारी चेत तथा उदात्त भावको संश्लेषणका कारण उल्लिखित पङ्क्ति वर्गद्वन्द्वको तीव्रता प्रकट गर्न समर्थ रहेको देखिन्छ।

कवितामा एक महान् राजबन्दीका क्रान्तिकारी चेतनायुक्त भावले वर्गद्वन्द्वको तीव्रतालाई मूर्त रूप दिएको छ। क्रान्तिकारी चेतनाको एक प्रयोग हेरौं :

मलाई काटेर पनि तिमीहरू
स्वतन्त्रताको उडानका हाम्रा पखेटाहरू काट्न सक्दैनौ
मलाई मारेर पनि तिमीहरू
हाम्रो मुक्तिको अभियानलाई मार्न सक्दैनौ
अप्रतिरोध्य छ हाम्रो
कोलम्बस र गागरिनको महायात्रा (प्रश्रित, २०५८ : २२०)

एक निस्वार्थ, त्यागी र बलिदानको भावना भएको योद्धाका निम्ति संयुक्त जनआन्दोलन, स्वतन्त्रताको महान् उडान वा वर्गमुक्तिको महान् अभियान हो। गाउँगाउँ र जनताको घरदैलोबाट थालिएको क्रान्तिकारी आन्दोलन धर्ती र अन्तरिक्षको खोजका निम्ति गरिएको महायात्रा नै हो भन्ने दृष्टिकोण कवितामा प्रतिविम्बित भएको छ। क्रान्तिकालमा एक होइन सयौं र सयौं होइन हजारौं योद्धाहरू काटिन्छन् तर स्वतन्त्रताको प्राप्ति एवम् अविनाशी छ भन्ने विश्वास उल्लिखित कविताशको महत्वपूर्ण पक्ष हो। क्रान्ति चेतनाले प्रदीप्त तथा स्वतन्त्रताको चाहनाले उद्दोलित योद्धालाई नेल हतकडीले बाँध्न तथा जेल र गोलघरमा थुन्न सकिँदैन। यस्ता वन्दीहरू अँध्यारो कोठाबाट लाखौं जनताको चेतनालाई भिलिमिली पार्न, हक, अधिकारका निम्ति सङ्गठित तुल्याउन तथा बलिदानपूर्ण सङ्घर्षमा उत्प्रेरित गर्न समर्थ हुन्छन्। पार्टी सङ्गठनभित्र बसेर वैचारिक सङ्घर्षका नाममा गुटबन्दी र भुटको खेती गर्ने उग्र क्रान्तिकारीका चरम संशोधनवादी बनेर क्रान्तिचेतनामा भ्रम गर्ने र पुरानो सत्ता एवम् शक्तिका लागि छद्म रूपमा काम गर्ने चमेरा र दहीचउरेहरूलाई आफ्नो कित्ताबाट निकालेर साँचा क्रान्तिकारीहरूको ध्रुवीकरणबाट जनआन्दोलन सफल हुने तथ्य कवितामा प्रस्तुत हुन पुगेको छ (प्रश्रित, २०५८ : २१८) उल्लिखित तथ्यहरूको विश्लेषणले तत्कालीन नेपाली समाजमा व्याप्त वर्गद्वन्द्वको स्थितिलाई उजागर गर्न मद्दत गरेको देखिन्छ।

निष्कर्ष

उत्पीडक र उत्पीडित वर्गबीचको आर्थिक, राजनीतिक, वैचारिक एवम् साँस्कृतिक चिन्तनका क्षेत्रमा विविध प्रकृतिका द्वन्द्वहरू विद्यमान छन् र तिनको सही परिचालनबाट उत्पीडनयुक्त समाजलाई बदली नयाँ युगको निर्माण गर्न सकिन्छ भन्ने द्वन्द्ववादी दृष्टिकोण यस लेखको मूल सैद्धान्तिक अवधारण हो । नेपाली समाजको ऐतिहासिक र द्वन्द्वात्मक भौतिकवादी दृष्टिबाट गरिएको विश्लेषण पत्रतुत लघुकाव्यको महत्त्वपूर्ण विशेषता देखापर्छ । सानो आकारको भए पनि औद्योगिक मजदुर, कृषिमजदुर, गरिब किसान र सुकुम्बासीलाई आधारभूत वर्गका रूपमा लिइएको छ । सामन्त वर्ग, पुँजीपति वर्ग, दलाल पुँजीपति वर्ग र जमिनदार वर्गलाई विपरीत ध्रुवको आधारभूत वर्ग मानिएको छ । शोषण, उत्पीडन विरोधी तथा न्यायपूर्ण आन्दोलका पक्षधर विद्यार्थी, शिक्षक, प्राध्यापक, वकिल, पत्रकार, चिकित्सक र परदेशमा श्रमका कार्य गर्ने विविध क्षेत्रका श्रमिकहरूलाई उनले क्रान्तिको सहयोगी वर्गका रूपमा लिएका छन् । दरबारियाहरू, दरबारका भारदार, दरबारिया गुरु पुरोहित, भ्रष्टाचार र कमिसनमा संलग्न प्रतिध्रुवका राजनीतिक समूहहरूलाई सामन्ती सत्ताको सहयोगी शक्तिका रूपमा लिइएको छ । मुक्तिकामी नेपाली जनता र सामन्ती पञ्चायत व्यवस्थाको विपरीत विन्दुमा भएको तीव्र आधुनीकरण, तनाव र द्वन्द्वको ऐतिहासिक प्रतिविम्ब यस लघुकाव्यको खास विशेषता हो । वर्ग विश्लेषण, वर्गीय चेतनाको उद्बोधन, वर्गीय प्रेम, क्रान्तिकारी सङ्गठनको निर्माण, पञ्चायत विरोधी भूमिगत गतिविधिहरू, मजदुर आन्दोलन, शिक्षक, विद्यार्थी आन्दोलन, किसान विद्रोह, समवर्गीय सङ्गठनका विरोध कार्यक्रमहरू त्यसका जगमा विकसित संयुक्त जनआन्दोलनलाई शक्तिशाली रूपमा प्रस्तुत गर्नु यसको अर्को उपलब्धि बनेको देखिन्छ । त्यसरी नै प्रतिध्रुवको सत्ताबाट भएको भूमिगत गतिविधिहरूको गोप्य सूचना सङ्कलन, क्रान्तिकारीहरूको गिरफ्तारी, कडा यातना, राजबन्दीहरूको गिरफ्तारी र हत्या, क्रान्तिकारी सङ्गठन र त्यसका नेताहरूलाई समाप्त पार्ने गोप्य षड्यन्त्र, किसान, मजदुर तथा शिक्षक-विद्यार्थी आन्दोलन माथि भएको दमन, संयुक्त जनआन्दोलनलाई निस्तेज पार्ने प्रयत्न जस्ता थुप्रै प्रतिक्रान्तिकारी कार्यहरूको शक्तिशाली प्रस्तुतिसमेत यस कृतिको महत्त्वपूर्ण प्राप्ति हो । गोलघरमा थुनिएको राजबन्दीका माध्यमबाट प्रतिध्रुवको चिन्तनमाथि भएको आर्थिक सङ्घर्ष र बोनस प्राप्त गर्ने उद्देश्यका साथ गरिएको आर्थिक सङ्घर्ष तथा सामन्ती एवम् पुँजीवादी साँस्कृतिक विरुद्ध भएको प्रगतिवादी साहित्यिक-साँस्कृतिक सङ्घर्ष वर्गद्वन्द्वको अर्को महत्त्वपूर्ण पक्ष हो । लघुकाव्यमा प्रतिविम्बित विविध सङ्घर्ष मध्ये वैचारिक-साँस्कृतिक सङ्घर्ष नै सर्वाधिक शक्तिशाली रहेको छ ।

सन्दर्भसामग्री

- आफनास्याभ, भिक्टर (२०५८), *दर्शनशास्त्रको प्रारम्भिक ज्ञान*, एसिया पब्लिकेसन ।
 गौतम, देवीप्रसाद (२०४९) *प्रगतिवाद : परम्परा र मान्यता* प्रका., श्रीमती मुना गौतम ।
 जोशी, कुमारबहादुर (२०३६) *पाश्चात्य साहित्यका केही प्रमुख वाद*, साभा प्रकाशन ।
 मार्क्स, एंगेल्स, (१९४०), *साहित्य र कला*, प्रगति प्रकाशन ।
 मिश्र, शिवकुमार (१९७३), *मार्क्सवादी-साहित्य चिन्तन*, मध्यम प्रदेश हिन्दी अकादमी ।
 प्रश्रित, मोदनाथ (२०५८) , *सङ्कलित रचनाहरू*, (खण्ड - २), पैरवी बुक्स ।